

Goriški nadškof Karol Mihael Attems je dne 12. julija l. 1756 vizitiral župnijo sv. Martina na Pohorju ter si je ogledal (ali sam ali dal ogledati po kom drugem) tudi cerkev sv. Tomaža, sv. Primoža in Areha. Vizitacijski zapisnik ima kratek opis obeh sedaj razvaljenih cerkev.

Cerkev sv. Primoža je bila pod ščitništvom ~~xxi~~ slivniške graščine in je bila istotako posvečena (consecrata). Oltarje je imela tri: veliki oltar je bil posvečen sv. Primožu, stranska pa sv. Juriju in Mariji Magdaleni. Oprava je bila zelo revna, cerkev je imela le dva mašna plašča, pa nobenega keliha. Če se je maševalo, pravi zapisnik, se je moral kelih prinesiti iz župne cerkve sv. Martina.

Leta 1756 sta torej obe cerkvi še stali in bili v rabi, toda bili sta zelo zapuščeni. Zanimivo pa je, da sta obe cerkvi, kakor tudi bližnja šmartinska podružnica sv. Uršule, bili posvečeni.

"Tene cerkve sv. Primoža so bile do zadnjih let še precej dobro ohranjene, v prezbiterij so rastle velike jelke. Stavba je bila gotiška, a brez zunanjih podpornikov in je mogla nastati v zadnji dobi gotike. Prezbitarij je bil obrnjen proti vzhodu, ob severni strani, kjer sta se sklepala prezbitarij in ladja, je bil prizidan stolp, ki se je bojda sam zrušil in~~a~~ še sedaj kažejo kup kamenja, ki je ostal od padlega zvonika. Pred leti se je še videl zvonikov svod v spodnjem odstavku z luknjami za ožeta.

Pri natančnem ogledovanju razvaline meseca junija 1915 je pisatelj dognal, da je zvonik moral biti starejši kakor pa cerkvena ladja. Zvonikova 92 cm debela zahodna stena namreč ni bila zvezana s cerkveno steno, temveč je ~~med~~ med njima bila ozka špranja in ob robu zvonikove stene se je še poznal gladek omet, znak, da je ta stena proti jugu nekdaž prosto stala. Prezbitarij je torej bil prvotna kapela, kateri je ob severnem oglu bil prizidan stolp, potem so pa tik ob stolpu prizidali severno steno ladje, izpočetka je pa menda kapela bila brez ~~xx~~ zvonika. Na vzhodni strani

zvonika se še poznajo temeljni zidovi štirikotnega prostora, ki je bil stisnjen med severno steno prezbiterija in vzhodno steno zvonika. To je bila očitno zakristija, iz katere se je šlo pod zvonico, vzhodna zvonikova stena je bila sklenjena s steno prezbiterija.

Kakor smo slišali iz vizitacijskega zapisnika, sta obe cerkvi l. 1756. bili precej zapuščeni. Najbrž jih tudi potem niso popravljali in Jožefova doba, ko so sploh zapirali in porušili podružnice, jima je dala še zadnji sunek. Počasno propadanje teh dveh cerkvic je vsaj posredno pospeševalo to, ker se je v 17. stoletju obnovila in povečala bližnja cerkev sv. Aneha.....

Zapuščeno Primoževo cerkev je naposled zadela žalostna usoda: iz hrama božjega je postalo skrivališče tatov in drugih zlikavcev.....

Fr. Kovačič: Sv. Anež na Pohorju. 1.) Cerkev sv. Tomaža in Primoža.

ČZN. XIII. 1917. str. 45, 47, 48, 49.